

אֵלוֹן – מִיֶּשֶׁר – αὐλῶν*

יואל אליצור

אֵלוֹנִים בַּמִּקְרָא

תשעה אֵלוֹנִים ידועים בַּמִּקְרָא.¹ שלושה מהם שמות פרטיים מובהקים (בית אב בשבט זבולון – פעמיים, שופט משבט זבולון – פעמיים, ועיר בשפלת דן – פעמיים). אותנו יעניינו במאמר הנוכחי ששת הנותרים: אֵלוֹן בצעננים (יהו' יט 33; שופ' ד 11); אֵלוֹן מורה/אֵלוֹני מרה (בר' יב 6; דב' יא 30); אֵלוֹני ממרא (בר' יג 18; יד 13; יח 1); אֵלוֹן מצב (שופ' ט 6); אֵלוֹן מעוננים (שופ' ט 37); אֵלוֹן תבור (שמ"א י 3).

קל להבחין שכל האֵלוֹנִים שייכים לתקופות הקדומות יחסית שבמקרא, תקופת האבות ותקופת החברה השבטית שלפני היות המלוכה.

מה הוא אֵלוֹן ומה חשיבותו? הדעה המקובלת

מקובל לפרש 'אֵלוֹן' – עץ או קבוצת עצים. בעקרון פירושו כך כבר השבעים – δρῦς, והפשיטתא – בלוטא, כלומר אֵלוֹן, אולם החדשים מעדיפים בדרך כלל לזהות אֵלוֹן עם אֵלָה – terebinth. נימוקם עמם – תוספת או חילוף של סיומות הוא דבר צפוי בשמות עצם (כגון זכר – זכרון, בטחה – בטחון), בעוד ששינוי פנימי בתנועה ובהכפלה משנה את שורש המילה ואת כל תוכנה.

מה טיבם של אילנות או חורשות אלו המלווים את קורות חיי אבות האומה ואת תקופת השופטים? בחקר המקרא ותולדות האמונה הישראלית תופס עניין זה מקום מרכזי. מקובל לראות ב'אֵלוֹנִים' עצים מקודשים שהם בבחינת שלב קדום בעבודת האלוהים הישראלית. חוקרים הצביעו על האופי הבראשיתי של עבודת ה' בתקופת האבות והשופטים. דרך עבודת ה' של האבות מתמצה בביטוי הייחודי "ויקרא בשם ה'", אשר גלגול אחר שלה הוא ההתבטאות שהתקשו בה פרשנים – "ויצב שם מזבח ויקרא לו אל אלוהי ישראל" (בר' לג 20 והשוה גם שמות יז 15). לזה יש המשך בספר שופטים: "ויבן שם גדעון מזבח לה' ויקרא לו ה' שלום" (שופ' ו 24). בספר שופטים כמו בספר בראשית, הקרבת הקרבנות אינה ממוסדת בחוקים קבועים ובמקום המיוחד לדבר, בשני הספרים עדיין מדובר על התגלות מלאכים והשתתפותם בחיי בני אדם. בספר בראשית וכימי שפוט השופטים פועל במציאות מנהג הייכום במוכנו הרחב, אשר אותו מגביל חוק התורה הרשמי למקרה אחד בלבד וגוזר על מקרים אחרים "חטאם ישאו ערירים יהיו".

* ראשיתו של מאמר זה בהרצאה שהשמעתי בקונגרס ה-12 למדעי היהדות בקיץ תשנ"ז. אני מודה לפרופ' רעננה מרידור, פרופ' דורון מנרלס ופרופ' משה טאובה שהואילו לעיין בגירסה ראשונה של מאמר זה ולהעיר את הערותיהם.

1 כנקודת מוצא, אני מתבסס כאן על הנוסח והניקוד של המסורה.

אלון - מישר - αὐλών

משתלשלת ובאה עד רבנו סעדיה גאון שגם הוא נוקט "מרג' מורה" "מרג' ממרא". מסתבר אפוא שהיתה מסורת פרשנית מקובלת בישראל שפירשה 'אלון' - מישר.

מצד שני, מעניין לשים לב שגם ביטויים אחרים מיתרגמים 'מישר'. רוב התרגומים שהוזכרו (פרט לניאופיטי והשומרונים) מתרגמים כך גם את "איל פארן" (בר' יד 6) ולרבות הוולגאטה *campestris*, רס"ג: מרג', וכן חשוב להזכיר כאן את ההערה הקצרה בבראשית רבה פרשה מא 412,3 שהיא כפי הנראה בבחינת עדות קדומה לנוסח התרגום הירושלמי הקטוע: "עד איל פארן אשר על המדבר על מישריה דפארן".

אונקלוס לתורה ויונתן לנביאים (וכן ה'יונתן' לתורה אבל לא הניאופיטי, השומרונים והוולגאטה) מתרגמים במילה 'מישר' (וכן רס"ג "מרג' שטין") גם את כל השמות מטיפוס 'אָבֶל' (חוץ מ'אבל מצרים' בר' נ 11 שהוסבר בפסוק עצמו מלשון אָבֶל). אונקלוס מוסיף לרשימה משום מה גם את "עין משפט" - 'מישר פלוג דינא' (בר' יד 7) ויונתן לנביאים את 'בעל גד' 'בעל חרמון' 'בעל תמר' 'בעל פרצים' 'בעל חצוד' וגם 'מערה גבע'; כולם מיתרגמים אצלו 'מישר' ('בעל תמר' - 'מישרי יריחו' יוצא דופן: 'בעל שלישה' - 'ארע דרומא').

'מישר' - מניין ומדוע?

אין ספק שאנו ניצבים כאן בפני מגמה פרשנית רחבה ששררה בפרשנות היהודית (והשומרנית) הקדומה. מאין באה מגמה זו ומה מטרתה? רש"י בפירושו לבראשית (יד 6) ריכז קבוצה של שמות המיתרגמים 'מישר' וניסה לבאר את העניין, אך ההסבר שהוא נותן רק מחדד את השאלה: "ואומר אני שאין איל לשון מישר אלא מישר של פארן איל שמו ושל ממרא אלוני שמו ושל ירדן ככר שמו ושל שטים אבל שמו אבל השטים וכן בעל גד בעל שמו וכלם מתורגמין מישר וכל אחד שמו עליו". בסופו של דבר אינך מבין מה ראה המתרגם להחליף את שמות המקומות בנתון טופוגרפי שלפי דברי רש"י אינו אמור בכתוב, מה שאין הוא עושה לעולם בשמות שמקומם בהר, במדבר או בחוף הים (גם צריך עיון למה כלל רש"י את 'ככר הירדן' בתוך הרשימה; שם הרי בודאי 'מישר' הוא תרגום מילולי פשוט).

במחקר המודרני רואים ב'מישר' אפולוגטיקה מדרשית, המעוגנת כמו במקרים רבים אחרים באטימולוגיה יוונית. חוקרים הציעו לבאר את הדברים כך: דרכם של התרגומים להרחיק כל דבר שיש בו פגיעה באמונת הייחוד הצרופה וההלכה המקובלת. הכבוד שהם נוהגים באכות האומה לא אפשר להם להשלים עם תופעת העצים המקודשים המאפיינת את החיים ואת דרכי עבודת האל של האבות. מן הבחינה הלשונית נזדמנה להם המילה היוונית הקרובה בצלילה αὐλών = מישר, ומכחה נעשו 'אלון' ואף 'איל' ו'אָבֶל' - מישר.⁴ אפשר להבין שכהמשך לכך 'גויירה' אף 'בעל' ונעשתה אף היא מישר.

4 ראה מ"ד קאסוטו פירוש על ספר בראשית ירושלים תשמ"ג 223, אלון מורה אנציקלופדיה מקראית א 328-329, אלני ממרא שם 330-332. יצויין כי הנחתו של קאסוטו שהתרגום בא להוציא מלבם של השומרונים שקידשו עץ מסויים במקום, אינה יכולה להתקבל הואיל והשומרונים עצמם שותפים לתרגום 'מישר'.

יואל אליצור

היירונימוס: מילה עברית

הערה מפתיעה מצויה במהדורתו של היירונימוס לספר⁵ האנומסטיקון לאוסביוס.⁵ בערך *Aulon* הוא מקדים ואומר: "non Graecum ut quidam putant sed Hebraecum vocabulum est" – לא יוונית כפי שחושבים אחרים, אלא היא מילה עברית. מסתבר אפוא כי אין חרש תחת השמש וכבר בימיו הוכר הקשר שבין הפרשנות המקובלת 'אלון' = מישר *convallis*, לבין היוונית *αὐλῶν*. כנגד חשד זה הדגיש היירונימוס מה שאפשר שמע מפי מוריו היהודים, שמדובר במילה עברית מקורית.

האם אפשר לתת אמון בקביעתו זו של היירונימוס, או שהיא עצמה אמירה דרשנית שמקורה אפולוגטי? ובכן, ראשית לכל עלינו להדגיש שבאוצר הלשון העברית המוכר לנו אין בשום מקום שימוש חי במילה מעין 'אלון' 'איל' או 'אָבֵל' במשמעות מישור או כיוצא בו.

שנית, אין לכחד שבסיפורי האבות יש עצים של ממש, הן בהקשר 'חילוני' – "וזה שענו תחת העץ", הן בהקשר של פולחן זר – "ויטמן אותם יעקב תחת האלה אשר עם שכם", והן בהקשר של עבודת האל היחיד – "ויטע אשל בבאר שבע ויקרא שם בשם ה' אל עולם". הוא הדין לספרי יהושע ושופטים: "ויקח אבן גדולה ויקימה שם תחת האלה אשר במקדש ה'", "ויבא מלאך ה' וישב תחת האלה אשר בעפרה".

היבט שלישי הוא ההיבט המורפולוגי: חילוף סיומות בשמות עצם הוא דבר צפוי בעברית. עץ הבלוט (*oak, quercus*) נקרא בדרך כלל 'אלון' ופעם אחת – 'אָלָה' (יהו' כד 26); במקביל לכך מתבקש שגם 'אָלָה' ו'אלון' יהיו שתי צורות חילופיות לעץ האלה (*terebinth, pistacia*).

עוד יש להוסיף שהמילה המלווה את האלונים בשופטים ט 'מצב' ו'מעוננים' וכן עצם העובדה שאבימלך הומלך "עם אלון מצב" עשויים ללמד על קונוטציה פולחנית. שיקולים אלו הם שגרמו בודאי למרבית המחברים המודרניים לבחור ללא היסוס באפשרות השניה. גם חוקר כשטומר (לעיל הערה 3) אשר הקדיש את מחקרו להעמקה בדברי היירונימוס, משוכנע שהמקרא כפשוטו מדבר בעצים מקודשים, והוא רואה את עיקר תפקידו באיתור המקורות היהודיים שהשפיעו על היירונימוס ובהכנת שיקוליו הפרשניים.

למרות כל השיקולים הללו, ברצוני לתמוך במאמר זה דווקא בעדותו של היירונימוס. שני כיוונים עיקריים ייבדקו כאן: 1. ניתוח ההקשרים במקרא; 2. המילה *αὐλῶν* עצמה ומקורה.

ההקשרים במקרא

הרבה מן הקשיים במקרא מתחילים מסתירה בין ההקשר לבין האטימולוגיה. עקרונית, נכון יותר בדרך כלל לבנות על ההקשר ומשמעו כפשוטו. ההבנה האטימולוגית,

E. Klostermann, *Eusebius Werke III/1, Das Onomastikon der Biblischen Ortsnamen*, Leipzig 1904, p. 15 l. 22 5

יואל אליצור

אלון

אלון מורה אלוני מרה
 אלוני ממרא (3 פע')
 אלון בצעננים
 (בצענים) (2 פע')
 אלון מצב
 אלון צעוננים
 אלון תבור
 6 שמות 10 הקשרים 6/10

ההבדל בין האלונים לבין האלות, האלונים, האלה ושאר מיני האילנות שבמקרא ניכר גם בפעלים המלווים ובמילת היחס המקדימה את המושג. 'אלון' מאופיינת בפעלים ובמילות היחס הטיפוסיים לשמות מקומות:

"ויעבר... עד אלון מורה" "מול הגלגל אצל אלוני מרה".
 "וישב באלני ממרא" "שכן באלני ממרא" "וירא אליו ה' באלני ממרא".
 "ויהי גבולם מחלף מאלון בצעננים ואדמי הנקב ויבנאל עד לקום".
 "ויט אהלו עד אלון בצענים (בצעננים ק) אשר את קדש".
 "עם אלון מצב אשר בשכם".
 "בא מדרך אלון מעוננים".
 "ובאת עד אלון תבור".

הווי אומר: 'אצל' (פעם אחת), 'ב-' (3 פעמים), 'מ-' (פעם אחת), 'מדרך' (פעם אחת), 'עד' (3 פעמים), 'עם' (פעם אחת)

החזרה הכפולה על 'מ-' "מחלף מאלון בצעננים" ביהו' יט 33, יכולה אולי ללמד שחלף הוא שם לנקודה בתוך אלון בצעננים שהוא שם טריטוריאלי.⁶ זאת ועוד, מבחינה תחבירית, כל ששת האלונים הם חלק ראשון בצירוף מיוחד כן שתי מילים שהן נסמך וסומך או גרעין ולוואי.⁷

במחקרי 'שמות מקומות בני שתי מילים',⁸ הראיתי שכאשר אין מדובר בפורמולות הקבועות 'עין-' 'בית-' (ובנומנקלטורה הערבית גם 'דיר-' 'כפר-' 'שיח-' 'אבור-' 'אם-'), יש להבחין על פי רוב בין שני סוגים של שמות דו-תיכתיים. הסוג הנפוץ הוא שמות

6 הערת אחר המשתתפים בקונגרס.

7 מן ההיכט התחבירי (ומבלי להתייחס לשאלה הפרשנית סמנטית), יש להעדיף את הסתכלותו של תרגום יונתן לשופטים ד הרואה בב' של "בצעננים" אות שרשית ובצירוף כולו צירוף של סמיכות ('מישר אגניא'). אילו היתה הב' שימושית היה מתבקש "אשר בצעננים". מאידך, הפרשנות של ירושלמי מגילה א א ע ע"א (ובדומה לכך השבעים) ש'אלון' מקום לעצמו ו'בצעננים' מקום לעצמו קשה בהקשרה בפרט בשופטים ד. ההשוואה לשאר האלונים אף היא מזמינה צירוף של סמיכות. במחקר המודרני מצאתי דעה כזו (ב' שורשית וצורת סמיכות) אצל מ' נות בפירושו ליהושע יט ואצל י' פרס באנציקלופדיה ארץ ישראל א 116-117 ואנציקלופדיה מקראית א 327-328 (רוב הפרשנים והמילונאים המודרניים עומדים בשיטתו של היירונימוס בוולגאטה ולותר בתרגומו שהב' שימושית).

8 דברי הקונגרס העולמי העשירי למדעי היהדות, ד/1 ירושלים תש"ן 21-28.

אלון - מישר - αὐλών

פרטיים של מקומות שכדי להבדילם ממקום אחר הנושא את אותו שם, מוסיפים להם בגירסה הרשמית של השם מילה שניה מזהה, כגון 'תמנת חרס' (= תמנה הסמוכה לחרס) להבדיל מתמנה שבשפלת יהודה; ודוגמא מן השמות הערביים של ימינו: דורא אל-קרע (= דורא של הדלועים) להבדיל מדורא היא אדורים שבהר יהודה. כאשר מדברים על מקום מקבוצה זו בהקשר מקומי בלתי רשמי או כשהוא מוזכר בפעם השניה בפרשה מסויימת, הרי הוא מוזכר בצורתו הבסיסית ללא המילה השניה המזהה; כגון: "ויהי איש אחד מן הרמתים צופים בהר אפרים" (שמ"א א 1), "וישבו ויבאו אל ביתם הרמתה" (שם 19).

הסוג השני הוא שמות שערכם האפלטיבי עדיין לא אבד בתודעת הדוברים; כאן ייווצרו שמות דו-איבריים אמיתיים, כגון 'גבעת הערלות' או 'בארות בני יעקן', ובין הערבים כינויים מטיפוס 'ג'בל אל-ביאר' 'ח'רבת אל-בלוט'. שמות כאלה יהיו בדרך כלל שמות של אתרים או חרבות בשטח הפתוח, ולא של ערים או יישובים.

מעניינים במיוחד המקרים שבהם שם דו-תיבתי התחיל את חייו בסוג השני, ואחר כך, כתוצאה משינויים בלשון או במציאות השטח, נתפס בפי הדוברים כשייך לסוג הראשון. דוגמאות שהובאו במאמר הנ"ל: 'משהר יונס' (במפקד העות'מני מ-1596) — אתרה של גת החפר המקראית בגליל התחתון; 'משהד' בערבית של שלהי ימי הביניים — מקום קברו של צדיק או נביא, 'יונס' — יונה הנביא "אשר מגת החפר". לימים נשכח המושג 'משהד' במובן זה, ושם המקום הפך ל'משהד' בעוד 'יונס' נחשב מעתה לתוספת מזהה שאינה נחוצה ביותר ולפיכך הושמטה. 'עקבת אילה' במקורות מימי הביניים היה שמו של מעלה הסמוך לאילה היא אילת הקדומה. לימים נעזבה אילה ובתחנת הדרכים שלמרגלות המעלה התפתח יישוב חשוב. עתה נתפסה 'אלעקבה' כשם המקום ו'אילה' כאיבר מזהה שאינו נחוץ הואיל ואין בקרבה משמעותית לאזור עקבה אחרת, ועל כן הושמטה.

נשוב עתה אל האלונים. המראה הדו-תיבתי של כל השמות בקבוצה, מיקומם בשטחים פתוחים מחוץ לערים הבנויות, יחד עם העובדה שכולם שייכים לחלק הקדום שבמקרא, ואין אחד מהם מוזכר בספרים המאוחרים או ברשימות הגיאוגרפיות העשירות שבדברי הימים ועזרא, אומר דרשני. מאידך, אין המילה משמשת כשם עצם כללי אפילו בחלקים הקדומים שבמקרא. אפשר אם כן לשער שהאלונים — ראשיתם שמות עצם כלליים שנתכנתה בהם מהות פיזית כל שהיא מחוץ לערים. בתקופת האבות והשופטים כבר נתעמעם שימושו האפלטיבי של המושג, אבל לידי שם פרטי לא הגיע כיון שציין מושג רחב שלא נהפך לישוב. כיון שהראינו שהמשמעות המקורית של המילה כפי הנראה לא היתה אילן או מין אילן, סברה היא לחפש את מוכנה בתחום הטופוגרפי.

גינזברג: המילה קיימת באוגריתית

יחיד או כמעט יחיד בין החוקרים המודרניים שנתן אמון בעדותו של היירונימוס על עבריותה של 'אלון' היה פרופסור ח"א גינזברג. במאמר משנת 1936 על 'בעל ואחיו' מאוגרית בלווית השוואות מקראיות ועבריות רבות,⁹ הוא מציג את הפסקה:

H. L. Ginsberg, "Ba'lu and his Brethren", JPOS 16 (1936), 142 9

יואל אליצור

wz²i. b²aln. tkm. btk. mlbr. ²ilš²iy

"and go forth into the plain of Tkm, into the midst of the steppe of ²ilš²iy".

בהערותיו לטקסט מצטט גינזברג (בשם שטומר) בדבר מקורה העברי של αὐλών את הערתו של היירונימוס, ומוסיף:

I am not prepared to subscribe to this statement as it stands, but I do think that there is reason to believe that a Hebrew word 'elon with very much the same meaning did exist, and was still known to the Jews of Palestine at the beginning of our Era, though it cannot have been intended anywhere by the authors of the Hebrew Bible.

בפסוק אוגריתי זה שתי צלעות שביניהן תקבולת משלימה. לפי ההקשר נראה שכל צלע מסתיימת בשם פרטי גיאוגרפי (1. תכס; 2. אלשא). הפועל 'צא' משותף לשתי הצלעות, מילת היחס המקדימה את המושא היא 'ב' בצלע הראשונה ו'בתוך' בשניה. המושא הוא צירוף סמיכות שסומכו הוא השם הגיאוגרפי ונסמכו - מהות גיאוגרפית-טריטוריאלית: 1. 'אלן'; 2. מדבר.

תרגומו של גינזברג למדבר - 'steppe' 'ערבה', מתאים לנופי מדבר או חצי-מדבר בארצות הגובלות באוגרית. כך מתקבלת התאמה נאה לבן הזוג 'אלן' בהתאם למסורת של היירונימוס.¹⁰

מבחינת היחס ההיסטורי בין העברית והאוגריתית, יש הגיון בתמונה שהתקבלה: מושג שעדיין שימש בשירה של אוגרית כשם-עצם כללי, ידוע בתקופות הבראשית של העברית ככינוי קפוא למחצה, ואחר כך חדל לשמש בלשון, אבל עדיין היה מוכר למסורת הפרשנית.

αὐλών - מקורה ותולדותיה

הפתעה מעניינת ציפתה לי כשבאתי להתחקות על המילה αὐλών בתוך עולמה של היוונית. מסתבר ש-αὐλών במשמעות 'מישור' התפתח במאוחר, ובתוך מסגרת היוונית היהודית.

ביוונית הקדומה והקלאסית ידוע שם העצם αὐλός במשמעות: צינור, חליל, כלי נשיפה, וגם אצטרדיון. αὐλή היא בדרך כלל חצר, ו-αὐλών 'חלל' או 'חריץ בין הרים', גדות נחל, וכן 'ערוץ, תעלה, מעביר מים, מפרץ, קמט בעורו של פיל'. ממושגים אלו נגזרו מילים נוספות. מן חליל, כלי נגינה נגזרו αὐλησις 'נגינה בחליל' ו-αὐλημα 'קטע נגינה'. מן 'חצר' - הפועל αὐλίζομαι 'לשהות בחצר'.¹¹

10 חוקרים אחרים ניסו להתמודד עם הטקסט באופן אחר; ראה C. H. Gordon, *Ugaritic Textbook*, Roma 1965, p. 359 n. 193, הרואה ב-²aln שם מקום וב'תכס' חואר הפועל 'into the midst' -

11 H. G. Liddell, R. Scott, H. S. Jones, *A Greek-English Lexicon*, Oxford 1982, 276b-277a (1940⁹).

אלון - מישר - αὐλῶν

חוקרים שיערו שהמקור האיטימולוגי-סמנטי של כל המילים הללו הוא השורש FA — ממנו הפועל הבסיסי ἀφῆμι (αΦημι) שענינו 'לנשוף' 'לנשוב', וממנו ἀήρ (דורית: ἀβήρ, איולית: αὐήρ 'אוויר' 'air', ויש אומרים אף αὐῶ 'לצעוק', 'לקרוא בקול גדול'.¹² כיום נוטים לשלול את הקשר לחצר ושהייה בחצר.¹³

אימתי והיכן החל αὐλῶν לשמש כמובן 'עמק' או 'מישור'?

כאן מעניין לעקוב אחרי השבעים, ובהקשר הנוכחי כוונתי לכל אוסף התרגומים היווניים-יהודיים למקרא (והחיצוניים העיקריים) שנכלל בתקופות מאוחרות ב-Septuaginta. השבעים משתמשים בכמה מונחים תמורת 'עמק' שבמקור העברי. אם נתעלם ממונחים הבאים רק פעם אחת בלבד, הרי התרגום הנפוץ ביותר הוא κοιλάς (41 פעמים), אחריו בא φάραγξ (שבע פעמים), πεδίον (ארבע פעמים), ופעמיים ἐμέα — העברת המילה העברית אל תוך היוונית.¹⁴ αὐλῶν תחת 'עמק' באה חמש פעמים, מהם ארבעה בדברי הימים ואחד בירמיהו (מח 8, בשבעים לא 8: ואבד העמק ונשמד המישור). לזה יש להוסיף עוד חמשה בספר יהודית שכפי הנראה מתרגמים 'עמק' במקור העברי.

בשאר ספרי המקרא יש αὐλῶν רק פעמיים: אחד בדב' א 1 במקום 'חצרת', ואחד בשמ"א יז 3 תמורת 'גיא'.¹⁵

τοὺς αὐλῶνας במקבים ג' ו 17 תורגם בדרך כלל 'העמקים', אך לפי הקשרו (המרחבים שסביב הקרקס באלכסנדריה), אפשר שנכון יותר לתרגמו 'חצרות' או מוטב 'אצטדיונים'. בספרי הברית החדשה אין αὐλῶν כלל.¹⁶

E. R. Wharton, *Etymological Lexicon of Classical Greek — Etyma Graeca*, 12 (London 1882) Chicago 1976, p. 31; *An Intermediate Greek-English Lexicon Founded upon the 7th Edition of Liddel and Scott's Greek-English*, Oxford 1985, pp. 16b, 132a

13 ראה LSJ (הערה 11 לעיל) שם. אם כי ניתן למצוא קשר סמנטי: חצר, מקום פתוח = מקום שבו נושבת הרוח באופן חופשי, לא כל שכן גיא שבוא משמיעה הרוח מעין נגינה (אני מודה לפרופ' י' הלוי על הערה זו).

14 E. C. Dos Santos, *An Expanded Hebrew Index for the Hatch-Redpath Concordance to the Septuagint*, Jerusalem, p. 157 (ללא שנה).

15 E. Hatch & H.A. Redpath, *A Concordance to the Septuagint and the other Greek Versions of the Old Testament*, I, Oxford 1897, 178c נדירותה של αὐλῶν כמובן 'גיא' גרמה לקוריו מעניין: בתרגומים הסלאביים הקלאסיים למקרא (נעשו בדרך כלל מתוך השבעים; ראשיתם במאה ה'ט' לספירה, עיצובם הסופי במאה הי"ב באזור הבלקן) מתורגם בשמ"א יז 3 "והמחצצר ביניהם" (העירני על כך פרופ' משה טאובה).

16 W. F. Arndt and F. W. Gingrich, *A Greek-English Lexicon of the NT and other Early Christian Literature (A Translation of Bauer's Griechisch-Deutsches Wörterbuch zu den Schriften des NT)*, Cambridge 1957, pp. 120b-121a. ספרי הב"ח מכירים αὐλή 'חצר', בית, חוה, הר הבית, αὐλίζομαι 'לגור, לשהות, לבלות לילה בחוץ/בחצר', αὐλός 'חליל', αὐλέω 'לנגן', αὐλητής 'נגן חליל', αὐλητρίας 'נגנית'.

יואל אליצור

אף בכתבי אבות הכנסייה אין בנמצא שם-עצם כללי *αὐλῶν*.¹⁷ לעומת זאת, מוצאים אנו *αὐλῶνας καταφανούς* בתרגומו של עקילס ל"אצל אלוני מדה" בדברים יא, ואף הסורית מכירה 'אֶלוֹנָא' במובן 'מישור'.¹⁸

מפגש מעניין נוצר בין השבעים לבין אוסביוס. הערך *Αὐλῶν* בספר האונומסטיקון לאוסביוס מבוסס על *Αὐλῶν* של השבעים לדברים א 1. השבעים מתרגמים במילה זו את 'חצרות' בהתאם ליוונית הקלאסית,¹⁹ אולם אוסביוס נותן כאן ערך ארוך המתאר את בקעת הירדן ממורדות הלבנון ופנייס ועד ים המות (את השבעים לדברי הימים ואת יהודית לא כלל אוסביוס באונומסטיקון).

מבחינה סמנטית, אין תימה בהתפתחות – קנה חלול, חריץ, חלל, גיא < עמק, מישור. התפתחות כגון זו חלה למשל ב-*κοῖλος-κοιλίας* ואף ב'גיא' העברית. המעניין כאן הוא התאריך המאוחר המוכח מן המקורות, שבו צמח *αὐλῶν* במשמע 'מישור' בתוך היוונית היהודית.²⁰ מאחר שבאותה תקופה עצמה רווחה בישראל המסורת המזהה אֶלוֹן – מישר, אפשר וסביר שהשראת המילה התנ"כית זרזה את עליית המילה היוונית בדומה למה שכתב היירונימוס.

"איל פארן"

המלחמה הקדומה ביותר במקרא היא מלחמת המלכים בבראשית יד. הכתוב מתאר את הפשיטה על עבר הירדן המזרחי כולו מצפון לדרום: "ויכו את רפאים בעשתרות קרנים ואת הזוזים בהם ואת האמים בשוה קריתים. ואת החרי בהררם שעיר עד איל פארן אשר על המדבר". לפי השערה מקובלת איל פארן היא אילת. לדעתי זיהוי זה אינו סביר. השם 'איל פארן' יחידאי והוא שונה מאילת בשתיים – בכך שהוא בלשון זכר ואילו אילת תמיד בסיומת הנקבה, ובכך שהוא מוגדר ע"י 'פארן' ו'המדבר', בעוד שאילת/אילות מוגדרת ע"י הערבה, ים סוף וארץ אדום.

בכלל, יש לברר מה כוונת הציון "אשר על המדבר", והלוא כל הארצות שצויינו לפני כן באותו פסוק גובלות במדבר כל שהוא, ובפרט ארץ החורי הרי היתה מוקפת מדבריות מכל עבריה.

¹⁷ G. W. H. Lampe, *A Patristic Greek Lexicon*, Oxford 1961, pp. 264-265

¹⁸ היקרויות מעטות באוצר הלשון הסורית. בפשיטתא רק פעם אחת בירמיהו מט 4, בפסוק שיש בו פעמיים 'עמק' והתרגום רצה לגוון, וחמש פעמים ביהודית באותם מקומות שבהם בנוסח היווני. לעניין עקילס ראה אצל שטומר (לעיל הערה 3) 7-8; לצורה הסורית ראה C. Brockelmann, *Lexicon Syriacum*, Hales 1928, 8b וההפניות ליהודית רשומות שם בצורה לא מדוייקת וצריך להיות: ד 4, ז 3, ז 17 (כפש' ז 10), י 10, י 11 (כפש' י 10). (2x)

¹⁹ בצורת גניטיב (ריבוי), כפי שמתבקש אחרי מילת היחס 'בין' (וצריכה עיון המילה האחרונה *Katachrύσεα*, תרגום של 'די זהב' שאינה בגניטיב).

²⁰ בניבים יוניים אחרים אין המילה מוכרת; על פי: H. Van Herwerden, *Lexicon Graecum Suppletorium et Dialecticum*, Leiden ('Lugundi') 1910, pp. 237-238.

אָלון - מישר - αὐλῶν

השוואה לשאר הזכרות 'פארן' שבמקרא מלמדת שהדרך הרגילה להתייחס ל'פארן' היא בצירוף "מדבר פארן" (שש פעמים). מדבר זה הוא הוא "המדבר הגדול והנורא" החוצץ בין מדבר סיני לבין קדש ברנע וקצה ארץ כנען (רב' א 19 בהקבלה אל במ' י 12 יב 16 ויג 26). הזכרות אחרות הן - 'פארן' סתם בהקשר של הליכת הוד הארומי מאדום למצרים דרך מדין ופארן (מל"א יא 18) ובפסוק הקשה הפותח את ספר דברים "בין פארן ובין תפל ולבן וחצרת ודי זהב", ו"הר פארן" בתיאור מליצי של התגלות הבורא (רב' לג 2 וחב' ג 3).

מעתה, אם בפסוק שלנו נזכרים גם 'פארן' וגם 'המדבר', הדעת נותנת שהכוונה למדבר פארן הידוע. בנסיון להבין את הפסוק מתוכו, נראה שהכתוב מדבר על שני אזורים בפארן - אחד 'איל' ואחד 'מדבר', ואת 'איל' הפחות ידוע הוא מזהה בעזרת 'המדבר' המפורסם לכל. למדנו אפוא ש'איל' הוא כינוי לשטח גיאוגרפי רחב ידים בפארן. מבחינה גיאוגרפית אפשר לשער ש'איל פארן' הוא שמה של הערבה או חלק נכבד ממנה, ואילו 'המדבר' הוא האזור ההררי שממערב לה - הר הנגב המרכזי והדרומי ומדבר תיה.

הצעה זו המבוססת על ההקשר המקומי והכללי, מובילה שוב לכיון הפרשנות המסורתית של תרגומי המקרא איל = מישר. משהגענו לידי כך, מותר לשער שמן הבחינה האטימולוגית השם 'אילת' ואף 'אילם' שבין ים סוף ומדבר סיני נגזרו משרש זה במשמעות זו.²¹

מסקנות

'אָלון' שונה מ'אַלה' ומ'אָלון' גם יחד. ההקשרים המקראיים מוכיחים שאֵלה ואָלון הם מיני עצים, בעוד שאָלון בא תמיד בתוך צירוף של שתי תבות והוא כינוי למקום גיאוגרפי. אין סיבה לשונית או תוכנית להניח שמדובר דוקא בעץ או קבוצת עצים. הפרשנות היהודית הקדומה 'מישר' (ובעקבותיה היירונימוס: convallis) איננה אפולוגטיקה שבאה לנקות את האבות מפולחן שנאסר בתורה, אלא מסורת קדומה על מושג עתיק בעברית. למושג עברי זה יש כנראה מקבילה באוגריתית: *aln*. המילה היוונית αὐλῶν = מישור נחשדה כאילו השפיעה על הפרשנות היהודית אָלון - מישר. הפך הדבר מסתבר: αὐλῶν החלה לשמש במשמעות 'מישור' רק בתקופה מאוחרת יחסית בתוך היוונית היהודית הארץ-ישראלית.

"איל פארן" ניתרגם גם הוא "מישר פארן"; עיון עומק בהקשר בבראשית יד והשוואות פנימיות בתנ"ך מאשרים גם פרשנות זו.

21 לפי פרשנות זו, צריך עיון נוסף הכתיב האוגריתי *aln*. גינזברג (לעיל הערה 9) שיער שהוא משקף *ālān*, ואת הצורה העברית 'אָלון' ביאר כתוצאה של המעתק ה'כנעני' שאחריו באה דיסימילציה תנועתית: *ālān* > *ōlōn* > *ēlōn*. אם אנו מניחים שבעברית 'אָלון' הוא כן זוגו של 'אֵיל', זאת אומרת שהבסיס הוא *ayl* בדיפתונג */ay/*. ברם, אין מניעה ששם עצם מגזרת ע"י יהיה בלשון אחת בדיפתונג ובלשון קרובה לה בתנועה ארוכה. השוה למשל עברית: קול, ארמית: קל, ערבית: קול; עברית: שיא, ערבית: שיא.